

УДК 94:355.01

І. Чуян,

кандидат історичних наук,
доцент кафедри методики викладання навчальних предметів,
комунальний заклад «Житомирський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти» Житомирської обласної ради
<https://orcid.org/0000-0001-5758-1043>
irynachyian@gmail.com

Висвітлення контроверсійних питань з історії в умовах повномасштабної війни

Анотація. Стаття присвячена проблемі й основним аспектам висвітлення контроверсійних питань під час вивчення історії в закладах загальної середньої освіти. Повномасштабна війна повернула нас до важливості вивчення проблеми правдивої історії. Сьогодні завтра вже буде історією, на яку накладаються різні погляди людей, що інтерпретують її, вкладаючи свій зміст. Тому перед учителем історії постало завдання висвітлювати історію через критичне бачення подій, які постійно змінюються.

Ключові слова: контроверсійні питання, історія, повномасштабна війна.

I. Chuian,

Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor of the Department of
Methods of Teaching Subjects,
Municipal Institution «Zhytomyr Regional
In-Service Teacher Training Institute»
of Zhytomyr Regional Council
10014, Zhytomyr, st. Mykhailivska, 15, tel.:
<https://orcid.org/0000-0001-5758-1043>
irynachyian@gmail.com

Explanation of controversial issues from history in the conditions of full-scale war

Abstract. The article is devoted to the problem and main aspects of coverage of controversial issues during the study of history in institutions of general secondary education. Full-scale war brought us back to the importance of studying the problem of true history. Tomorrow our present will already be the history, on which the different views of people who interpret history by adding their own meaning will be superimposed. Therefore, the history teacher is faced with the task of highlighting history through a critical vision of events that are constantly changing.

Keywords: controversial issues, history, full-scale war.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Повномасштабна війна, яку 24 лютого 2022 року розпочала російська федерація проти України, стрімко змінила суспільно-політичні та соціально-економічні реалії сьогодення, загострила дискурс з приводу контroversійних питань вітчизняної історії. Адже кремлівська політика путінської росії спрямована, насамперед, проти української державності та має виразні риси геноциду українського народу. На жаль, для влади історія – це не про те, що треба вивчати і пам'ятати, а те, чим треба керувати, аби виправдати свої дії. Втім, для подолання сучасних викликів і протиріч варто приділити більше уваги вивченню контroversійних питань: фальсифікації історичних подій, пропаганді *руського міра*, політиці *зросійщення*. Також необхідно протистояти агресивній антиукраїнській пропаганді з боку російської федерації задля збереження незалежності України, історичної пам'яті, розвитку української історичної освіти і формування в українського народу європейських демократичних цінностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Після становлення незалежності України вітчизняні історики інтенсифікували дослідження національного історичного процесу, відтворюючи сукупність його політичних, соціальних, економічних і культурних аспектів. Дослідженням контroversійних питань в історії займаються такі українські історики, як О. Бажан, І. Гирич, Л. Гриневич, Я. Грицак, В. Даниленко, Ю. Шаповал, Н. Яковенко та ін. Згідно з їхніми поглядами, необхідно здійснювати детальне вивчення окремих контroversійних питань, які враховують потенціал поліетнічного і полікультурного бачення української історії.

Вивчення теоретичних і практичних аспектів контroversійних та дискусійних питань у закладах загальної середньої освіти відображено в наукових педагогічних працях К. Баханова, Н. Гупана, Т. Ладиченко, О. Пометун, Т. Ремех, Г. Фреймана та ін., які розробили відповідні методи, засоби та форми для вирішення таких питань на уроках історії, однак дана тема потребує додаткових досліджень у сучасних реаліях.

Мета даної статті полягає в аналізі вивчення контroversійних питань в оновлених освітніх програмах з «Історії України» (6–11 класи) та «Всесвітньої історії» (10–11 класи) у 2022–2023 навчальному році.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історія як наука покликана вивчати події, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, відповідати на питання: *Хто? Коли? Де? Чому?* Відповіді на ці запитання мають бути точними і недвозначними, оскільки це не дає можливості інтерпретувати і неправдиво висвітлювати історичні факти.

Сьогодні часто доводиться чути про фальсифікацію історії, спроби подати загальновідомі події по-іншому, всупереч науковій точці зору. Навіть відомі, здавалося б, факти, що роками звучать, набувають іншого сенсу, особливо під час активної фази війни.

Концепція сучасного інформаційного суспільства підказує, що війна XXI століття є іншою, більш інформатизованою, складною, коли суспільство повністю інтегрується у війну та навпаки. Настає нова стадія інформаційної війни, у межах якої інформаційне протиборство перестає бути засобом забезпечення бойових операцій і стає самостійним явищем, тобто явищем гібридної війни. Зростатимуть і руйнівні можливості інформаційних воєн, а також вимоги щодо забезпечення інформаційної безпеки держави, підвищення компетентності фахівців інформаційної боротьби у сфері гібридних війн, а також захисту свідомості громадян держави, що є пріоритетним під час ведення повномасштабної війни. Саме тому завдання шкільної історичної освіти давати здобувачам освіти не лише нові знання, але й формувати власне ставлення до отриманої інформації про ту або іншу подію, а також вміння критично аналізувати факти і судження та аргументовано відстоювати власну точку зору. Завдання вчителя історії полягає в тому, щоб допомогти здобувачам освіти виробляти власну позицію щодо контроверсійних питань за допомогою різних методів: висвітлення суперечливого змісту навчального матеріалу вчителем, спеціальна організація обговорення контроверсійних питань здобувачами освіти на уроці, а також за допомогою постановки дискусійних питань.

Деякі вчені, розглядаючи особливості вивчення контроверсійних питань з історії, розробили ряд методичних підходів до їх визначення та вивчення. Але більшість науковців відштовхуються від розуміння «контроверсійний (*від лат. controversia – спір, суперечність*) – той, що викликає різне ставлення; спірний, неоднозначний» [8]. Окремі дослідники ототожнюють поняття контроверсійних, дискусійних або спірних питань. Так, Р. Осадчук схиляється до того, що дискусійні питання спрямовані на актуалізацію різних пізнавальних процесів, і розподіляє їх на три групи: «1) ті, що спрямовані на встановлення фактів – актуалізацію відомих і сприйняття нових, організацію всебічного сприйняття; 2) спрямовані на формування понять – виявлення нових зв'язків між фактами, явищами, процесами; 3) спрямовані на застосування знань – активізація мислення, контроль і оцінка виконаного» [5:12].

У той же час О. Савчук пропонує таку класифікацію проблемних запитань:

1) питання, для відповіді на яке в учнів не вистачає інформації, вони мають прочитати певний матеріал, що стане джерелом їхньої відповіді;

2) питання, для вирішення яких треба застосувати складний алгоритм мислення;

3) питання, для відповіді на які необхідно знайти паралель, аналогію» [7:17].

Водночас потрібно зважати на те, що європейська наукова спільнота наголошує, що навчання контроверсійних питань є основоположним елементом освіти, оскільки розвиває самостійне мислення, сприяє міжкультурному діалогу, толерантності й повазі до інших, а також

критичному підходу до масмедіа та здатності вирішувати протиріччя демократичним та ненасильницьким шляхом.

Ми пропонуємо розуміти *контroversійні питання* як такі, що викликають дискусії, за допомогою яких можна дійти консенсусу, щоб прийняти спільне рішення, враховуючи різні точки зору.

Суперечливі питання викликають різні емоції та здатні викликати дискусії у спільнотах. Ми вважаємо, що контroversійні питання мають стати частиною сучасного уроку історії, тому що вони:

- є невід’ємною частиною життя суспільства – їхнє вивчення має бути частиною життя здобувачів освіти, які матимуть правильне розуміння цих питань;

- допомагають молоді розвинути якості життя в демократичному суспільстві, зокрема навички аргументації, обговорення та мирного врегулювання конфліктів, бажання зрозуміти іншого, толерантне ставлення та неупередженість;

- спонукають до пошуку інформації для аналізу, кодування та декодування інформаційних меседжів, розвитку критичного мислення, медіаграмотності та медіакомпетентності для розуміння суспільних процесів;

- забезпечують можливість учням відчувати вплив глобального інформаційного середовища та сформувати компетентності, необхідні для реалізації себе в цьому просторі;

- пов’язані з вивченням актуальних питань, які стосуються громадянської освіти та прав людини у реальному житті;

- виходять за межі теми уроку, залучають вчителя до дискусії, тому вчитель має бути фасилітатором освітнього процесу і бути завжди готовим до обговорення таких питань у класі та за його межами [4].

Розгляд контroversійних питань у навчанні стоїть поряд з освітніми компетентностями, ставленнями і цінностями, тому що вивчення цих питань пов’язане з обговоренням, дискусією, мовними навичками спілкування, виробленням діалогічного та критичного мислення та розвитком активної громадянської позиції. Проте висвітлення контroversійних питань вимагає від учителів та здобувачів освіти власного ставлення до питання, яке не має супроводжуватися стереотипним мисленням та упередженнями кожного з учасників освітнього процесу. Як показує ряд досліджень, найбільший вплив на формування ставлень і цінностей здобувачів освіти мають не історичні джерела, шкільні підручники чи родинне оточення, а саме позиція вчителя.

Учитель під час викладу матеріалу має бути фасилітатором обговорення, не нав’язувати власну точку зору. Викладання контroversійних історичних моментів найкраще проводити, коли здобувачі освіти розглядають власні родинні відчуття, свої різноманітні інтереси та визнають той факт, що кожен є інсайдером та аутсайдером стосовно чогось, а також, що їхні цінності можуть бути протилежними та можуть змінюватися.

Так, у резолюції семінару «Викладання чутливих проблем історії у мультикультурному контексті» наголошено, що вивчення контroversійних питань має здійснюватись через:

- сприйняття національної історії в контексті загальноісторичного процесу, із опорою на регіональну історію та історію життя окремої родини, окремої людини;
- готовність до сприйняття різних точок зору, які мають певне обґрунтування;
- критичне сприйняття інформації;
- готовність сприйняття різних точок зору, не переходячи межі релятивізму, базуючись в історичному аналізі на загальнолюдських гуманістичних цінностях [6].

Обов'язковий акцент робиться на:

- загальнолюдських цінностях, перш за все – права людини;
- збалансованому показу різних точок зору;
- антропологізації викладу – тобто показ не лише політичного виміру, а реакція, участь, оцінка «пересічних» людей;
- використанні більше позитивних прикладів співпраці, аніж прикладів конфліктів, однак показ конфліктів чи «негативних» прикладів стосунків має спиратися на збалансованість у розгляді причин, перебігу та наслідків, пам'ятаючи про те, що не існує колективної відповідальності [6].

Повномасштабна війна росії проти України внесла корективи не лише в наше повсякденне життя, а й вимагає внесення змін у навчальні програми.

Тому Міністерство освіти і науки України в червні 2022 року створило робочі групи з науковців та освітян, які працювали над оновленням та доповненням змісту навчальних програм з історії на 2022–2023 навчальний рік.

У навчальні програми предметів «Історія України», «Всесвітня історія» для 6–11 класів та інтегрованого курсу «Історія: Україна і світ» (10 клас) внесено зміни з урахуванням нових історіографічних напрацювань. Запропоновані доповнення мають на меті увиразнити наскрізні лінії з минулого, які дають змогу пояснити сучасні події. Ці зміни затверджено, їм надано гриф «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» наказом Міністерства освіти і науки України від 03.08.2022 № 698.

Так, в оновлених навчальних програмах пропонується погляд на СРСР як на державу імперського типу. Також програми орієнтують на вивчення не тільки інструментів насильства, якого у ХХ столітті зазнали українці, а й опору йому. Частина змін у навчальних програмах спрямована на розширення просторових контекстів української історії, створення додаткових можливостей для аналогій і порівнянь. Суттєві зміни пропонуються в частині найновішої історії, насамперед подій, пов'язаних зі збройною агресією російської федерації проти України. Передбачено повний (окремим навчальним блоком) розгляд російсько-української війни, що розпочалася 2014 року. Наголошується на геноцидних діях політичного керівництва

і російського війська щодо українців, національному опорі проти агресії російської федерації та міжнародній підтримці України. Оновлено перелік термінів/понять, як-от: *присвоєння суверенітету* (у значенні привласнення, захоплення суверенітету УРСР союзним центром), *руській мір*, *рашизм*; замість вислову *політика русифікації* застосовано вислів *політика російщення*, який точніше відбиває сутність явища і процесу; уточнено контекст застосування поняття *колабораціонізм* [1].

Метою базового навчального предмета «Історія: Україна і світ» є розширення поля вивчення української історії за межі державного кордону; формування та розвиток особистості, яка володіє предметною та загальнокультурною компетентностями, усвідомлює власну національну ідентичність, має патріотичний світогляд, активну громадянську позицію та здатність реагувати на динаміку суспільних завдань через засвоєння й осмислення історичних явищ і процесів, що стосуються національних інтересів України ХХ–ХХІ ст. та її місця у світовій історії [2].

Професор відділення дидактики історії Університету Аугсбургу (Німеччина) С. Попп під час свого виступу на семінарі «Викладання чутливих проблем історії у мультикультурному контексті» зазначила, що викладання історії – важливий політичний інструмент для освіти молоді, що при викладанні чутливих (контroversійних) питань з історії вчителям важливо пояснити практики викладання та окреслити ці чутливі питання. Серед головних контroversійних питань вона, зокрема, виділила такі: заперечення Голокосту, антисемітські питання, антидемократія, ксенофобія, негативне ставлення до мігрантів. Для того, щоб подолати нагальні питання в освітньому процесі, важливим є співробітництво. Історія – не лише вивчення дат, подій та імен, тут потрібно розвивати історичне мислення. Важливим є усвідомлення здобувачами освіти розуміння того, що теперішній час залежить від минулого та є фундаментом для майбутнього. Потрібно вчити сприймати факти, якими вони є, але робити власні висновки, саме таким чином формувати судження та демонструвати різні точки зору. Вивчення історії формує уявлення про багатоманітну модель світу [6].

Сучасна російська ідеологія – це рашизм, який базується на ідеї про особливу цивілізаційну місію російського народу, нетерпимості до культури інших народів. Він є обґрунтуванням варварської геополітики росії, спрямованої на окупацію та анексію територій інших держав, часто-густо позначається штампом «збирання земель російських» і спирається на місцевий колабораціонізм та підтримку російської *п'ятої колони*.

Доктор історичних наук, професор НАНУ О. Лисенко, зазначає, що «*рашизм*» – порівняно новий об'єкт дослідження. Цей термін навіть не набув легітимності у суспільствознавчому дискурсі і використовується переважно як публіцистична метафора. Тим часом існують усі підстави для виведення цього феномена у зону самостійного опрацювання. *Рашизм* – пануюча в Росії упродовж багатьох століть ідеологія і практика, що базується на шовінізмі, презирстві до неросійських народів, імперських амбіціях, зневазі до

міжнародного права і загальнолюдських цінностей. Найбільш одіозними формами рашизму стали сталінізм та путінізм [3].

У масмедіа ми часто можемо зустріти поняття *русскій мір*, але вважаємо недоречно вживати слово *руський*, оскільки воно походить з часів *Руси-України* і не має жодного стосунку до російської ідеології. У цьому контексті варто звернути увагу на те, що власне *Русь* у X–XII ст. перебувала в межах сучасних Київської, Чернігівської, Житомирської, частини Сумської, Полтавської, Черкаської, Вінницької областей сучасної України. Жителів цієї території, тобто представників племінних союзів полян, сіверян, деревлян тощо, називали *русами*. Отже, мешканців земель і князівств давньої *Руси* називали *русами*, *русинами*, та аж ніяк не росіянами. Проте в сучасній Росії свідомо змішують поняття *Русь* і Росія, *руси* і росіяни. Росіянами називають київських князів, руських воїнів тощо, натомість назви «Росія», «росіяни» з'явилися значно пізніше.

Українська історія має ряд контроверсійних питань, які потребують особливого підходу до вивчення. Наприклад, одним з таких питань є трагедія Голодомору 1932–1933 років. Розглядаючи геноцидний характер Голодомору, в ході подальшого вивчення історії Голокосту здобувачі освіти мають усвідомлювати сутність та ознаки геноциду. Вони мають чітко розрізняти два поняття «голод» та «голодомор». Сучасне і майбутні покоління українців мають знати, що жертви Голодомору – це жертви геноциду. Документально встановлений механізм організації Голодомору складався з трьох елементів: вилучення їжі, заборони виїзду голодуючого населення України і Кубані в інші регіони та інформаційної блокади. У сукупності такі дії означали створення умов, несумісних із життям, тобто *геноцид*. Особливо актуально це з огляду на сучасний рашистський концепт *денацифікації* України, змістом якого насправді є геноцид українського народу, заперечення його права на державність та саме існування, що найбільш активно проявилось під час повномасштабного вторгнення росії на територію України.

В «Інструктивно-методичні рекомендації щодо організації освітнього процесу та викладання навчальних предметів у закладах загальної середньої освіти у 2022/2023 навчальному році» виділяється ще ряд важливих контроверсійних питань – правдиве бачення історії Другої світової війни і післявоєнного світу, ролі України в системі міжнародних відносин та особливої події національної історії – здобуття Україною незалежності у 1991 році [1].

Наприклад, історія СРСР подається як історія «великої держави» в контексті міфу про переможну «Велику Вітчизняну» війну, що стала можливою завдяки об'єднанню в межах СРСР багатьох народів на чолі з російським. В Україні міф «Великої Вітчизняної» війни Радянського Союзу був частково заміщений міфом української національно-визвольної війни УПА проти Німеччини та СРСР, але така інтерпретація поділяється не всіма. Частина українців залишаються прихильниками радянської та російської точок зору на події війни 1941–1945 років. Росія постійно вигадує

сфальсифікований історичний матеріал, аби поглибити розкол в українському суспільстві. Країна-агресор стверджує, що спроба виробити український погляд на історію є європейською ідеєю, спрямованою на перегляд змісту та підсумків Другої світової війни, боротьбою за геополітичний передел світу.

Невипадково між подіями війни з нацизмом та сучасністю проводяться певні аналогії – кремлівській пропаганді важливо переконати всіх, що Україну захопили саме *фашисти*. Звірства нацистів під час Другої світової війни ототожнюються з діями українських військ на сході країни. Риторика, пов'язана з *Великою Вітчизняною* війною (*каратели, нацисти, ополченці*), почала використовуватися для опису того, що відбувається в Україні. Російські політики стверджують, що київські радикали посягають на життя жителів Південного Сходу України за те, що ці люди пам'ятають «свою історію», шанують *Велику Перемогу* і хочуть говорити «рідною мовою» [1]. В останні роки під час відзначення чергових річниць закінчення Другої світової війни російська пропаганда активно використовувала проти України міф *Великої Перемоги*, вкидаючи у масмедіа тезу про прихід до влади сил (*фашистів, нацистів*), які були переможені у Другій світовій війні (*Великій Вітчизняній* війні) і яких знову треба перемогти. Ця платформа створювалася роками і призвела до повномасштабної війни. Сьогодні стало зрозуміло, що інформація – це стратегічний ресурс держави, що визначає рівень її розвитку та особливості її функціонування. Це означає, що для зниження рівня захищеності суспільства достатньо порушити його комунікативні процеси та перешкоджати обміну інформацією. Відбувається це через контрольовані чи створені механізми впливу на ключові інститути суспільства шляхом встановлення контролю та інтерпретації подій під необхідним ракурсом та вектором.

Висновки. Отже, Україна опинилася на передній лінії фронту боротьби за європейські, людські цінності. Важливу роль у цій боротьбі має освіта взагалі та історична, зокрема саме їй належить особлива роль у формуванні світогляду громадян та громадянок вільної та незалежної України. Вчителям історії необхідно орієнтуватися на оновлені навчальні програми та підручники історії, які було доопрацьовано та актуалізовано за активної участі широкого кола науковців та освітян під час висвітлення контроверсійних питань для розуміння правдивої історії. Для вивчення контроверсійних питань потрібен високий рівень кваліфікації вчителя, а також інформативна підготовка здобувачів освіти, з урахуванням місця, часу та обставин, при яких вивчаються ці питання.

Контроверсійні питання викликають та підсилюють суспільний інтерес до порушених тем та підвищують наукову грамотність здобувачів освіти, щоб у майбутньому охоплювати широке коло контроверсійних питань у різних сферах діяльності суспільства. Українська влада та громадянське суспільство мають активніше використовувати потенціал історичної освіти як основу формування та збереження національної ідентичності, консолідації соціуму, зміцнення держави.

Список використаних джерел та літератури

1. Інструктивно-методичні рекомендації щодо організації освітнього процесу та викладання навчальних предметів у закладах загальної середньої освіти у 2022/2023 навчальному році. URL: <https://cutt.ly/xCltfL4>.
2. Концепція базового навчального предмета «Історія: Україна і світ» / Український інститут національної пам'яті. URL: <http://www.memory.gov.ua/news/volodimir-vyatrovich-predstaviv-kontseptsiyu-vikladannyaistorii-dlya-10-11-klasiv>.
3. Лисенко О. Рашизм як цивілізаційна загроза. URL: <https://ukrline.info/2022/03/16/rashyzm-iak-tsyvilizatsiy-na-zazghroza/>.
4. Навчальний курс для вчителів «Навчання суперечливих питань». Рада Європи, 2017. 68 с. URL: <https://rm.coe.int/teaching-controversial-issues-developing-effective-training-for-teache/168076bec3>.
5. Осадчук Р. Використання словесно-діалогічних методів у навчальному процесі. *Історія в школі*. 1999. № 8–9. С.12 – 16.
6. Підсумки роботи семінару «Викладання чутливих проблем історії у мультикультурному контексті» 18–19 жовтня 2011 р. Київ, 2011. URL: <https://www.gromadosvita.org.ua/vykladannia-chutlyvykh-problem-istorii-u-multykulturnomu-konteksti-18-19-zhovtnia-2011-r-m-kyiv/>.
7. Савчук О. А. Дискусія у систематизаціях та узагальненнях. *Доба*. 2004. № 4. С.16–23.
8. Словник іншомовних слів. URL: <https://www.jnsm.com.ua/sis/>.